

Министерство образования Республики Саха (Якутия)
Муниципальное казенное учреждение «Муниципальный орган управления образования»
Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение «Аллагинская средняя общеобразовательная школа»

РАССМОТРЕНО:
На заседании МО
Протокол № _____ от «___» _____ 2015 г.
_____ (А.Е.Федорова)

СОГЛАСОВАНО:
заместитель директора
по УМР
_____ (Т.Н.Григорьева)
«___» _____ 2015 г.

УТВЕРЖДЕНО:
директор школы
_____ (Т.С.Иванова)
«___» _____ 2015 г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА И КАЛЕНДАРНО-ТЕМАТИЧЕСКОЕ ПЛАНИРОВАНИЕ
ПО ЯЗЫКУ САХА
НА 2015 - 2016 учебный год

Предмет: язык саха
Класс: 4
Учитель: Федорова А.Е.
Количество часов в неделю: 3 ч
Количество часов по программе: 102 ч.

	1 четверть	2 четверть	3 четверть	4 четверть
Всего часов по программе				
Дано уроков фактически				
Не выполнено (указать причину)				

БЫҢААРЫ СУРУК

Уерэх биридимизтин ейдебулэ

Тереебут тыл — келуенэттэн келуенэбэ бэриллэр ханнык бабарар норуот улуу нэбилиэстибэтэ, киби аймах ытык ойдобуллэриттэн биирдэстэрэ. Тереебут тыл — оһоһо тулалыыр эйгэтин кырабытык билэр-керер, чугас дьонун-сэргэтин кытта истинник бодорубар, иэйиитэ уһуктар, ейе-санаата сайдар, ебугэтин уерэбин утумнуур сурун эйгэтэ.

Ол ийин оһону кыра саабыттан оһо тэрилтэтигэр, оскуолаба тереебут тылынан иитии-уерэтии сурун ирдэбил быһытынан билиниллэн, Российскай Федерация уонна Саха ереспубулукэтин уерэххэ уонна тылга сокуоннарыгар ити ейдобул туспа ыстатыйанан киирэн, быраап быһытынан кемускэллээх, билинни усулуобуйаба угус норуот тыла чел туруктаах хааларыгар тирэх буолар.

Саха Эреспубулукэтигэр саха тылын тереебут тыл быһытынан уерэтии 1922 с. тибигин быспакка, угус оскуолаба угэскэ кубулуйан, уопсай уорэхтээбин оһону сайыннаран биир сурун биридимизтин быһытынан билиниллэр. Ити кэм устатыгар сэбиэскэй да, билинни да кэмнэ орто уерэх систиэмэтигэр буолбут араас реформалар сыалларыгар-соруктарыгар сеп түбэбиннэриллэн, уерэтии таһыма, хайысхата, ис хоһооно сайдан ибэр.

Билигин тереебут тыл, Федеральной государственной уерэх стандардын (ФГУЕС) ирдэбилинэн, уопсай уерэхтээбин булгуччулаах чаабыгар киирэн, базиснай уерэх былааныгар (федеральной) миэстэтэ, уерэтиллэр чааба чопчу ыйыллан уерэтии таһыма урдэтэ. Начаалынай оскуолаба тереебут тылы уерэх биридимизтин быһытынан уерэтиигэ тумук ирдэбили эмиэ ФГУЕС суруннуур.

Ити ааттаммыт докумуон быһытынан, начаалынай уерэхтээбиннэ нуучча уонна тереебут тылы уерэтиигэ тэн таһымнаах тумук ирдэнэр. Тереебут тыл атын уерэх биридимизттэрин кытта бииргэ оһо лиичинэс быһытынан сайдыытын хааччыйахтааба этиллэр, ону сэргэ урукку еттугэр ирдэнэ илик сана булгуччулаах ирдэбили — уерэнээччигэ уерэх дэгиттэр дьайыыларын инэриини киллэрэр.

Уерэх биридимизтин сыала уонна соруга

Начаалынай оскуолаба тереебут тылы уерэтии биридимизтэ атын уерэх биридимизттэрин ортотугар уерэнээччи тылын-ебун уонна ейун-санаатын сайыннаран, уерэх дэгиттэр дьайыыларын инэрэр кыабынан бас-кес балаһыанньаны ылар биридимизт буолар. Онон бу биридимизти уерэтии таһымыттан саха оскуолатыгар начаалынай уерэхтээбин уопсай туруга, уерэнээччи салгыы сурун оскуолаба ситибиилээхтик уерэнэрэ тутулуктаах.

Оһо начаалынай оскуолаба уерэнэр саабыгар билиитэ-керуутэ балысханлык кэниир, тыла-ебе уонна ейе-санаата имигэстик сайдар, иэйиитэ уонна саныыр санаата судургутук олохсуйар буолан, тереебут тылы бу кэмнэ кичэйэн уерэтии — норуот тыла чел туруктаах буоларыгар, кэнчээри ыччакка улуу нэбилиэстибэни тириэрдэргэ олус суолталаах.

Этиллибиккэ олобуран, тереебут тылы начаалынай уопсай уерэхтээбин таһымыгар уерэтии сыалын ус хайысхаба араарыахха сеп:

- 1) уерэнээччигэ тереебут тыл туһунан билиини аан дойду туһунан научнай билии быстыспат сорботун быһытынан инэрии, тыл уерэбин сурун хайысхаларын кытта билибиннэрии, онно олобуран, оһо билэр-керер, толкуйдуур кыабын сайыннарыы;
- 2) уерэнээччи дьону-сэргэни кытта тереебут тылынан бодорубар уеруйэбин, сана (тыл) култуурата киби уопсай култууратын быстыспат сорбото буоларын туһунан ейдебулгэ тирэбирэн, сана (тыл) араас керунэр (кэпсэтии, суруйуу, аабыы, ейтен айыы, о.д.а.) уерэтэн, салгыы сайыннарыы;
- 3) уерэнээччигэ тереебут тыл норуот ытык ейдебуллэриттэн биирдэстэрэ буоларын быһытынан ураты харыстабыллаах сыһыаны инэрии, хас биирдии киби ийэ тылын сайыннаран изэстээбин ейдетуу.

Тереебут тылы начаалынай оскуолаба уерэтии сыала манлык сурун соруктары быһаардахха ситибиллэр:

- дьону-сэргэни кытта бодоруҕар сана (тыл) сурун керуннэрин уерэнээччигэ уерэх дэгиттэр дьайыыларын инэриини кытта бииргэ алтыһыннаран уерэтии;
- тыл (сана) —бодоруҕуу сурун ньымата диэн туттаах ейдебулгэ тирэбирэн, уерэнээччи кэпсэтэр уонна санаатын толору этэр (тыл этэр), суруйар уеруйэбин саабыгар сеп түбэһиннэрэн сайыннарыы;
- тыл уерэбин билиитигэр, сурук-бичик култууратын терут ейдебуллэригэр олобуран, уерэнээччи тереебут тылын литературнай нуорматын тутууларын, албааа суох санарарын уонна суруйарын ситиһии;
- тыл уерэбин сурун салааларын (лексика, фонетика, морфология, синтаксис, тиэкис) туһунан уопсай ейдебулу инэриигэ тирэбирэн, уерэнээччи толкуйдуур дьобурун сайыннарыы, саабыгар сеп түбэһиннэрэн, ей улэтин дьайыыларыгар уерэтии;
- тереебут тылы билии, харыстааһын, сайыннарыы сурун ньымаларыгар уерэтии.

Тереебут тылга тирэбирэн, нуучча тылын уерэтии. Саха оскуолатыгар нуучча тылын уерэнээччи тереебут тылга ылбыт билиитигэр, инэриммит уеруйэбэр уонна сатабылыгар тирэбирэн уерэтии — билигин олохсуйбут ейдебул, бастын учууталлар угэскэ кубулуйбут уерэтэр ньымалара. Онно тирэбирэн, ФГУЕС уерэнэргэ уерэтэр сурун хайысхатыгар уонна ирдэбилгэр олобуран, тереебут тылга тирэбирэн нуучча тылын уерэтиини сана таһымна таһаарыы сабаланаара наада.

Тереебут тылы начаалынай оскуолаа уерэтии уерэнээччи нуучча тылын кэбэстик ылынарын хааччыйар, нуучча тылыгар тыл уерэбин угус уопсай хайысхаларын хос эбэтэр уруттаан уерэтэри лаппа аһыйатан, учуутал уерэх чааһын оҕо нууччалыы санатын сайыннарыыга аныыр усулуобуйатын уескэтиэхтээх. Онон саха оскуолатыгар нуучча тылын уерэтии хаачыстыбатын тупсарыыга усулуобуйа уескэтии — тереебут тылы уерэтии хос сыала-соруга.

Уерэх былааныгар уерэх биридимиятын миэстэтэ

Саха тылын уерэтии чааһа начаалынай уопсай уерэхтээһини суруннуур бырагыраамаа бэриллэр тереебут тылынан уерэнэр кылаастарга аналлаах базиснай уерэх былаанын 3 (уһус) барыйааныгар тирэбирэн быһаарыллар. Уерэх тэрилтэтэ бэйэтин уерэбин бырагырааматын, былаанын оносторугар онно баар булгуччулаах чааска киирбит биридимияттэр чаастарын тутууара ирдэнэр. Онно эбии уерэх былаанын талар чааһыттан бэйэтэ керен, ханнык баһарар биридимияткэ чаас эбэрэ эбэтэр атын биридимияти эбии уерэтэрэ кенул.

Ити ыйыллар базиснай уерэх былааныгар нуучча уонна тереебут тылы уерэтии чаастарын ахсаана тэннэнэн, ордук государственнай статустаах тереебут тыл урдук таһымна уерэтиллэригэр усулуобуйа тэриллибитэ костер. Ону сэргэ тереебут тылы уерэтии нуучча тылын уерэтиигэ тирэх буоларын ситиһэр туһуттан уерэх матырыйаалын аттарарга табыгастаах усулуобуйа уескуур.

Уерэх федеральнай базиснай былаанын уһус барыйааныгар олобуран, саха оскуолатын начаалынай кылаастарыгар (1—4 кылаастарга) тереебут тылы уонна литературнай ааһыыны уерэтиигэ барыта холбоон нэдиэлэ 21 чаас бэриллэр: I кылааска— 5, II кылааска— 5, III кылааска— 6, IV кылааска — 5. Бу чаастартан тереебут тылы уерэтиигэ I кылааска — 3 чаас, II кылааска — 3, III кылааска — 3, IV кылааска — 3 чаас бэриллэр.

Ытык ейдебуллэри уерэх биридимиятын ис хоһоонугар киллэрии

Начаалынай кылааска саха тылын уерэтии оҕо ытык ейдебуллэри инэриигэ улахан суолталаах. Киһи аймах уйэлэртэн уйэлэргэ ере тутан илдьэ кэлбит ытык ейдебуллэрэ тереебут тыл эгэлгэтигэр, кэрэтигэр сенеллер. Ол курдук уерэтии ис хоһоонугар тыл уерэбин сурун хайысхаларын сэргэ уруок, кэпсэтии (бодоруҕуу) тиэмэтин, уерэтии матырыйаалын быһыытынан тереебут дойду, ийэ дойду, тереебут тыл, айылбаа, улэ, терут дьарык, ыал, дьизэ кэргэн, айымньы уонна кэрэ эйгэтэ, кенул, кырдьык, утуе санаа, киһи аймах, аан дойду омуктарын тылларын уонна култууратын эгэлгэтин курдук ытык ейдебуллэр киириэхтэрэ.

Уерэх биридимизэтин уерэтин тумугэ Ытык ейдебуллэри инэрин тумугэ

Саха тылын оскуолаҕа уерэтин кэмигэр оҕо манньк ытык ейдебуллэри инэриннэбинэ, тереебут тыла сайдарыгар бэриниилээх, эппиэтинэстээх буоларыгар, бэйэтин кыаҕын толору туһанарыгар эрэниэххэ сеп.

Тереебут тыл — омугу сомоҕолуур тыл буоларын ейдуур.

Тереебут тыл терут айылгыта, уйэлээх угэбэ, этигэн кэрэтэ норуот тылынан уус-уран айымньытыгар уонна уус-уран литератураҕа сенмутун билэр.

Тереебут тылын сайыннаар, кэлэр келуенэҕэ тириэрдэр ытык иэстээбин, ийэ тыл уйэлэргэ чел туруктаах буоларыгар тус оруоллааҕын ейдуур.

Тереебут тыл иитиллэр, уерэнэр, айар-сайдар тыл буоларын итэбэйэр. Тереебут тыл элбэх омук алтыһан бииргэ олорор кэмигэр, икки (элбэх) тылланы усулуобуйатыгар хас биирдии киһиттэн харыстабыллаах сыһыаны эрэйэрин ейдуур.

УЕРЭХ САТАБЫЛЛАРЫН САЙЫННАРЫЫ ТУМУГЭ

Бэйэни салайынар-дьаһанар сатабыл.

Тылын сайыннаар сыалы-соругу таба туруорунар, сатаан былаанныыр, туох ханнык тумуккэ кэлиэхтээбин быһа холоон билэр. Тугу билэрин-билбэтин, тугу ситэри уерэтиэхтээбин арааран ейдуур. Сылга бииртэн итэбэбэ суох тереебут тылга аналлаах бырайыактарга кыттан (тус бырайыага, коллективнай бырайыак) улэлиир.

«Тылы сэрэйэр» дьобуру сайыннарыы. Бэйэтин сааһыгар сеп түбэбэр тиэкискэ уерэппит матырыйаалын сунньунэн тыл литературнай нуормата санарар эбэтэр суруйар киһи тылыгар теһе сепке эбэтэр сыһа туттулларын тута «сэрэйэн» билэр, итэбэбин, алһаһын быһаарар, кеннерер, бэйэтин тылыгар-ебугэр тыл нуорматын ирдэбилин тутуһарга дьулуһар.

Бэйэ санатын сайыннаар баһаны уескэтии. Тереебут тылын барһа баайын сыаналыыр, тыл кэрэтигэр умсугуйар, этигэн тыл кууһун, кыаһын толору туһанарга, тылын-еһун бэйэтэ сатаан чочуйан, тупсаран, санаатын сиһилии этэргэ, кэпсииргэ дьулуһар.

Хонтуруолланыы. Бэйэ санаатын еруу кэтэнэр, керунэр, алһаһа суох санарарга, санаатын ыпсаран, хомоһойдук этэргэ кыһаллар.

Билэр-керер сатабыл. Уерэнэр сатабыл.

Улэ сыалын-соругун таба туруоруу. Тереебут тылын уерэтэригэр сыал-сорук туруорунан кедьуустээхтик улэлиир.

Билиини-керууну кэнэтэр араас матырыйаалы туһаныы. Сахалыы уерэх, наука литературатыттан (тылдьыттартан, ыйымньыктартан, энциклопедиялартан, араас кинигэттэн) туһааннаах информацияны, билиини дебэннук булар, бэлиэтэнэр, тумэр, ситимниир араас ньыманы табыгастаахтык туһанар. Сахалыы тахсар оҕоһо аналлаах ереспубулукэ, улуус, оскуола хаһыаттарын, сурунаалларын («Кэскил», «Чуораанчык», о.д.а.) тиһигин быспакка ааһар, араадыһанан, тэлэбиисэринэн сахалыы биэриилэри сэргээн истэр-керер, уерэтэр, чинчийэр, айар улэтигэр кедьуустээхтик туһанар. Сахалыы уерэһи сайыннаар интэриниэт-сайтартан бэйэтин сааһыгар септеех туһалаах информацияны булан, сатаан наардаан туһанар; тиэкиһи сахалыы шрибинэн бэйэтэ бэчээттиир; интэриниэт нөнүө сахалыы ыһытлар араас тэрээбиннэ тереебут тыл литературнай нуорматын тутуһан, кехтехтук кыттар.

Билиини сааһылааһын (структурирование знаний). Сана билии ыларга баар билиитигэр тирэбирэр. Атын биридимизтэргэ ылбыт билиитин сатаан ситимниир (интеграция знаний).

Тобулук ейу сайыннаар уеруйэхтэр. Тереебут тыл оскуолаҕа оһону сайыннаар уерэх тутаах салааларыттан (биридимизтэриттэн) биирдэстэрэ. Онон уерэнээччи саха тылын уерэтэр кэмигэр уерэнэргэ терут буолар ей улэтин сурун уеруйэхтэрин баһылыыр.

Саха тылын лингвистическэй матырыйаалыгар тирэбирэн, ей улэтин араас дьайыыларын кэбэстик толорор: тэннээһин (сравнение), ырытыы (анализ), холбообун (синтез), тумуктээһин (обобщение), ханыылатан саабылааһын, майгыннатыы (аналогия), саабылаан ситимнээһин. Итини сэргэ араас тойоннуур ньыманы (индукция, дедукция) табыгастаахтык туһанан дьону итэстэр, ылыннарар курдук санаатын саабылаан этэр уеруйэстэ сайдар.

Рефлексия. Сыалы-соругу ситиһэр ньымаларын уонна усулуобуйаларын тебэ сепке талбытын сыаналыыр, холоноҕор. Улэ тумугун дьон интэриһин, болломтотун тардар курдук сахалыы кэпсииргэ дьулуһар.

Бэлиэни-символы туһанар уеруйэхтэр. Доромоон (буукуба), тыл, этии чилиэннэрин, тизкис анал бэлиэлэрин сатаан туһанар. Анал бэлиэлэринэн тыл, этии, тизкис моделин онорор. Бэриллитбит модельга тирэбирэн, тылы, этиини толкуйдуур, тизкиһи айар. Этиини, тизкиһи кеннерерге анал корректорскай бэлиэлэри сатаан туһанар. Лингвистическэй билиини араас таблица, исхиэмэ, модель, диаграмма кеметунэн кердерер. Таблицанан, исхиэмэнэн, моделинан, диаграмманан кердеруллабут лингвистическэй билиини ейдуур уонна кэпсиир.

Бодоруһар сатабыл. *Бииргэ улэлиир уеруйэх.* Дьону кытта бииргэ алтыһан уерэнэр, улэлиир араас ньыманы баһылыыр (пааранан, белеһунэн, хамаанданан, о.д.а). Саастыылаахтарын, улахан дьону кытта айымньылаах алтыһыы туругар кэбэстик киирэр (продуктивное взаимодействие), биир сыаллаах-соруктаах дьонун кытта таһаарыылаахтык, кедьуустээхтик улэлиир уеруйэхтэнэр (продуктивное сотрудничество).

Кэпсэтэр уеруйэх. Кэпсэтии уратыларын ейдуур, табан кэпсэтэр. Кэпсэтэр кийитин убаастыыр, сэнээрэр, санаатын болбойон истэр, ылынар. Кэпсэтэригэр дьон болломтотун тардар, сэргэхситэр, сонурбаттар, кэбулуур сатабылы табан туһанарга дьулуһар. Кэпсэтэр кэмнэ бэйэ корбутун, истибитин, аахпытын сийилии сэрэгиир. Дьон ейдеспет, тыл тылга киирсибэт буолар теруэттэрин септеехтук сыаналыыр, сатаан ырытар, ейдебуу суолун тобуларга баһалаах.

Кэпсэтии сиэрин тутуһар уеруйэх. Дьону кытта алтыһыыга кэпсэтии сиэрин тутуһар, туттан-хаптан бодоруһуу ньымаларын тобоостоохтук туттар.

Сахалыы дорооболоһор, билсиһэр, быраһаайдаһар, кердеһер, бырастыы гыннарар, буойар, телепуенунэн кэпсэтэр, о.д.а. угэстэри инэриммит, куннээһи олоһор еруу туттар.

ТУСТААХ УЕРЭХ БИРИДИМИЭТИН УЕРЭТИИ ТУМУГЭ

Саха тылын литературнай нуорматын (орфоэпическэй, лексическэй, грамматическай) тутуһар. Доромоону, буукубаны, тыл суһуебун, сана чааһын, этии чилиэнин, судургу этиини булар, быһаарар, наардыыр.

Сахалыы таба суруйуу, сурук бэлиэтин быраабылаларын тутуһар. Тизкис ейдебулун, бэлиэтин билэр (тиэмэтэ, сурун санаата, аата, эпиграф, тутула, этиилэрин ситимэ).

Саныыр санаатын саабылаан, дьонно ейденумтуетук, тийимтиэттик этэр, тизкис тутулун тутуһан суруйары сатыыр. Тизкис тииптэрин сэрэгээһин, ойуулааһын, тойоннообун диэн араарар. Монолог (сэрэгиир, ойуулуур, тойоннуур) уонна диалог (кэпсэтии, санаа уллэстии, ыйыталаһыы, о.д.а.) арааһын сатаан туһанар. Бэйэ санаатын (тылынан, суругунан) сатаан хонтуруолланар, тизкиһин ис хоһоонун, тылын-еһун сыаналанар, албастарын булар, чочуйар, тупсарар.

Уерэх биридимииэтин ис хоһооно

Начаалынай оскуолаба тереебут тылы уерэтии — уопсай уерэхтээбин систиэмэтигэр саха тылын уерэтэр биридимииэт быстыспат сорбото, «Филология» уерэх уобалаһыгар терут буолар сурун куурус. Онон уерэтии сыала-соруга, тутула, ис хоһооно уонна тумук ирдэбилэ урдуку кылаастарга тереебут тылы сэргэ атын филологическай биридимииэттери уерэтиини кытта алтыһыннаран-ситимнээн торумнанар.

Тереебут тылы начаалынай оскуолаба уерэтии маннайгы кылааска «Бодоруҕуу култуурата» диэн сана киирэр салааттан сабаланаар, ол кэнниттэн «Грамотаба уерэтии» диэн угэс буолбут аабарга уонна суруйарга уерэтэр салаа «Аабарга уонна суруйарга уерэнэбит» сана аатынан уерэтиллэр. Бу кэмнэ уерэх былааныгар тереебут тыл уонна литературнай аабыы чаастара бииргэ бэриллэллэр. «Аабарга уонна суруйарга уерэнэбит» салаа кэнниттэн биирдэ тереебут тыл уонна литературнай аабыы биридимииэттэрэ тус-туска уерэтиллэллэр. Ити кэмтэн ыла начаалынай оскуолаба тереебут тыл биридимииэтин сурун ис хоһоонун тибикитээхтик уерэтии сабаланаар.

Тереебут тылы начаалынай оскуолаба уерэтии ис хоһоонун сурун хайысхалара уерэтии тумук ирдэбилин уонна сыалын-соругун ситиһэргэ аналлаах тутуах научнай балаһыанньалартан таныллар. Ити ирдэбилгэ олобуран, тереебут тылы уерэтии ис хоһоонугар манньк сурун научнай хайысхалар киирэллэр:

- 1) Бодоруҕуу култуурата.
- 2) Сана керунэ: истии, санарыы, аабыы, суруйуу.
- 3) Тыл уерэбин тутуах салааларын туһунан уопсай ейдебулэ: фонетика, лексика, морфология, синтаксис.
- 4) Сурук-бичик култуурата: таба суруйуу уонна сурук бэлиэтэ.
- 5) Ситимнээх сананы сайыннарыы (тиэкис туһунан сурун ейдебул).

Сурун хайысхаларга киирбит тиэмэлэр ис хоһоонноро начаалынай оскуола уерэнээччитин сааһын уратытын, ейун-санаатын кыаһын, билэр-керер дьобурун учуоттаан таныллыахтаахтар.

БОДУРУҔУУ КУЛТУУРАТА

Дьону кытта бодоруҕуу араас керунэ: кэпсэтии, сэбэргэһии, субэлэһии, сепсебуу. Тылы бодоруҕуу сурун ньыматын быһыытынан арыйыы: бодоруҕууга сана (вербальные средства общения) уонна туттуу-хаптыы (невербальные средства общения) суолтата. Санарыы уонна истии култууратын, кэпсэтии сизэрин тутубуу.

САНА КЕРУНЭ: ИСТИИ, САНАРЫЫ, ААБЫЫ, СУРУЙУУ

Истии. Дьону кытта бодоруҕууга (кэпсэтии) истии култууратын тутубуу. Кэпсэтии сыалын-соругун, дьон этэр санаатын, кэпсэтии ис хоһоонун ейдеебун. Сахалыы араас тиэкиһи истии, сурун ис хоһоонун, болбойуллуохтаах тугэннэрин истэн сиһилии ылыныы, истибиккэ олобуран тус санааны уескэтии. Истибиттэн туһааннаабы, суолталаабы сурунуу, анал бэлиэлэри туһанан, ис хоһоонун, тутулун исхиэмэнэн кердэруу.

Ааһыы. Сахалыы араас тиэкиһи сахалыы сана интонациятын, терут дорбон этиллиитин тутуһан, тэтимнээхтик аабыы. Тиэкиһи туох сыаллаах-соруктаах ааһартан керен, аабыы араас керунун сатаан туһаныы (уерэтэр аабыы, билсир аабыы, соруудахтаах аабыы, о.д.а.). Аабыы кэмигэр тиэкис сурун санаатын ейдеебун, наадалаах, туһалаах информацияны араарыы. Аахпыт тиэкис сурун ис хоһоонугар тус сыанабылы (сыһыаны) сатаан этии. Тиэкистэн синонимы, сомоһо домоһу, туелбэ тылы, ойуулуур-дьуһуннуур ньыманы туттуу бастын холобурун булуу, анаан болбойуу, аахпыты кэпсииргэ туһаныы. Ааһыллар тиэкистэн билбэт, ейдеебет сана тыллары тылдыттан булуу.

Ааптар санаатын, иэийитин биэрэригэр тизкис тутулун, этии араабын хайдах туһаммытын быһаары. Аабыга тизкис интонациятын, туонун сурун санааба сеп түбэбиннэрэн таба тайаны.

Санары (дорбоонноох сана). Кэпсэтии сиэрин, санары култууратын тутууу. Дьону кытта табан кэпсэтии. Кэпсэтиини тобоостоохтук кебулээбин, сабалаабын, салбаабын, тумуктээбин. Саныыр санааны толору, сибилии тириэрдэр инниттэн кэпсэтии сыалыгар-соругар, ис хобоонугар сеп түбэбэр сахалы тылы-ебу, ойуулуур-дьуьуннуур ньымалары таба туһаны. Санары кэмигэр туттуу-хапты бэлиэтин (невербальное общение) тобоостоохтук туттуу. Сана тиибин араабын (ойуулаабын, сэбэргээбин, тойоннообун) туттан тыл этии. Кэпсэтии, тыл этии түгэниттэн дорбоону кууьурдэн-сымнатан, урдэтэн-намтатан, уьатан, куолас толбонун, эгэлгэтин туһанан истээччигэ тус сыһыаны, иэийини тириэрдии. Этэр санааны саабылаары эбэтэр тустаах ейдебулу истээччигэ тобоолоон тизэрдээри тобоостоох мизэстэбэ анал тохтобуллары (паузаны) сатаан туһаны. Түгэниттэн керен, санары тэтимин сепке талы.

Суруйуу (суругунан сана). Сурук-бичик култууратын тутууу. Тупсабай буочарынан ыраастык суруйуу. Тизкиби устуу, истэн суруйуу. Саныыр санааны суругунан сибилии тириэрдии. Аахпыттан суруйуу. Дьиз кэргэн, чугас добор, таптыыр дьарык, айылба, кыллалар тустарынан, ону табынан аахпыт айымны, хартыына, киинэ ис хобоонун, экскурсияба, быыстапкаба сырыытын туһунан тэттик тизкистэри суруйуу (ейтен суруйуу). Суругунан улэбэ сомобо домобу, синоним тыллары, онтон да атын сахалы ойуулуур-дьуьуннуур ньымалары туттуу. Тизкис тутулун, сахалы таба суруйуу, сурук бэлиэтин быраабылатын тутууу.

ТЫЛ УЕРЭ5Э

Тереебут тылбыт — саха тыла. Тереебут тыл киби олобор суолтата.

Дорбоон уонна таба санары. Сана дорбоонун ейдебулун, сахалы дорбоон араабын билии. Тереебут тылын дорбооннорун, ордук чуолаан сахалы ураты дорбооннору (уьун-кылгас аьабас уонна хоьуласпыт, сэргэстэспит, маарыннаар бутэй дорбооннору, дифтоннары, к, нь, мурун j , 5 дорбооннору) арааран истии, чуолкайдык, таба санары нуорматын тутууу. Саха тылыгар кирии тыллары уксун сахатытан, аьабас дорбооннор дьуэрэлэбиилэрин сокуонун тутууан санары. Тылы дорбоонун састаабынан ырыты.

Лексика. Норуот тылын туһунан уопсай ейдебулу, терут уонна кирии тыл уратыларын билии. Литературнай тыл суолтатын билии, нуорматын тутууу. Тыл лексическэй суолтатын быһаары. Хомуур суолталаах, туелбэ тыл, биир уонна элбэх суолталаах тыллар, кеспут суолталаах тыллар, омоним, антоним, синоним (харыс тыллар, сомобо тыллар, метафоралар) ейдебуллэрин билии, тизкистэн булуу, санарар санаба сепке туттуу. Быһаарылаах тылдыт араабын сатаан туһаны, тыл суолтатын тылдыттан булан быһаары.

Графика. Сурук сайдыытын бэлиэ түгэnnэрин билсии, киби олобор суолтатын ейдеебун. Сахалы сурук-бичик сайдыытын историятын билии. Дорбоон буукубаларын билии, таба ааттаабын. Буукубалары суруллар ньымаларынан холбоон, ыраастык, тэтимнээхтик илиинэн суруйуу. Сурукка туттуллар атын бэлиэлэри, ейдебуллэри (абзац, тылы кеьуруу бэлиэтэ, тыл икки арда (пробел)) сепке туттуу. Сахалы алпаабыт бэрээдэгин билии. Араас тылдытынан, ыйынныгынан, каталогунан улэлииргэ алпаабыты сепке туһаны. Компьютерга сахалы шрибинэн тизкиби бэчээттээбин.

Морфология. Тыл састааба диэн ейдебулу, тыл уларыар уонна уескуур ньыматын билии. Сана чаабын туһунан уопсай ейдебулу билии. Сана чаастарын белебэ: ааттар (аат тыл, дабаабын аат, ахсаан аат, солбуйар аат), туохтуурдар (аат туохтуур, сыһыат туохтуур, тус туохтуур), сыһыат, кеме сана чаастара. Тылы састаабынан ырыты (тыл олобо, сыһыарыыта). Тыллары сурун бэлиэлэринэн (грамматическай халыыптарынан) белехтеебун, ырыты. Санарар санаба тыл литературнай нуорматын тутууу.

Синтаксис. Этии уонна тыл ситимэ уратыларын, этии араабын (сэбэн, ыйыты, кууьурдуу) билии. Тэнийбит уонна тэнийбэтэх этии, судургу уонна холбуу этии, сирэй сана, ойобос сана, диалог, туьулуу ейдебуллэрин билии, этиигэ, тизкискэ арааран булуу, бэйэ этиитин толкуйдаабын. Этиини таба интонациялаан аабы, сурукка сана дэгэтин сурук бэлиэтинэн араары. Этии чилиэнинэн ырыты.

СУРУК-БИЧИК КУЛТУУРАТА

Таба суруйуу. Таба суруйуу сурук-бичик култуурата буоларын ейдеебун. Убун абаас дорбооннору, дифтону, хобуласпыт, сэргэстэспит, маарыннабар бутэй дорбооннору, саха тылыгар киири дорбооннору таба суруйуу. Сахалы араастык этиллэр тыллар таба суруллуулар тыл терут сокуоннарыттан тахсалларын, норуокка уеруйэх, угэс буолбут нуормаларыгар олобурулларын ейдеебун, харыстабыллаахтык сыбыаннабы. Кизэник, элбэхтик туттуллар эбэтэр сахалы этэргэ табыгастаах киири тыллары сахатытан суруйуу; тылбаастанар эбэтэр саха тылынан бэриллэр кыахтаах нуучча тылларын сахалы солбугунан бизири; олохторо нууччалы суруллар киири тыллар сыбыарыларын таба суруйуу.

Сурук бэлиэтэ. Сурук бэлиэтэ — тыл култууратын сорбото буоларын, киби этэр санаатын чуолкайдырга, суругу-бичиги тупсарарга биллэр-кестер тубалаабын, тизкис ыбыллыбатын, биир сомобо, сибээстээх буоларын хаачыйарын ейдеебун. Сахалы этиигэ сурук бэлиэтин араабын сатабыллаахтык туттуу.

СИТИМНЭЭХ САНАНЫ САЙЫННАРЫ

Туох сыаллаах-соруктаах санарарын, суруйарын чуолкай ейдее (тиэмэ, сурун санаа), дьон ейугэр-санаатыгар тийимтиэтик санаатын саабылаан, араас тизкистэри холкутук санарар, суруйар (истэн суруйуу, ейтен суруйуу, о.д.а.) уеруйэби сайыннары. Тизкис сурун санаатыгар олобуран, тизкиби таба ааттаабын. Тизкис тийбиттэн керен (сэбэргээбин, ойуулаабын, тойоннообун), тизкис тутулун тутубуу (киириитэ, сурун чааа, тумугэ), былаанын оноруу (кылгас, тэнийбит), кэрчик тизмэлэргэ бытарыты. Тыл туттуллар уратытын, дэгэтин учуоттаан, сахалы тутуллаах этиилэри (логичность речи), ойуулуур-дьубуннуур ньымалары, тыл баайын (богатство речи) сепке туттуу (уместность речи).

ТЕМАТИЧЕСКАЯ БЫЛААН

№	Уруок темата	Ытык ейдебуллэр	Тыл уерэбин тизмэлэрин уерэтии сурун ис хоьооно	уерэнээччи улэтин сурун керуннэрэ	был.ку нэ	ыыт.к унэ
1	Тизкис. Этии. Тыл. Дорбоон	Киби аймах. Аан дойду омуктарын тылларын уонна култууратын эгэлгэтэ. Тереебут тыл тубунан араас омук бэргэн этиитэ, кэс тыла, хоьооно.	Бодорубуу киби олобор суолтата. Бодорубуу эйгэтэ. Бодорубуу керунэ: тылынан, суругунан, туттан- хаптан, анал бэлиэнэн. Дьону кытта тапсан, ейдебен бодорубуу. Истии уонна санары	Быбаары. Бодорубуу култуурата киби олобор суолтатын араас холобурдары тубанан быбааран кэпсиир. Кэтээн коруу уонна ырыты. Бодорубуу араас тугэнин кэтээн керер. Истии уонна санары култууратын дьон куннээби олобор тебе таба тубанарын кэтээн керер, учугэй уонна меку еруттэрин болбойор, ырытар. Дьон бииргэ улэлиир- уерэнэр тугэннэрин кэтээн керер, туруоруллубут сыал-сорук ситибиллэрин- ситибилибэтин ырытар, уопсай тыл		
2	Тизкис. Тизкис бэлиэтэ.					
3	Тизкис арааа					
4	Тизкис чааа					
5	Суругунан улэ. Хонтуруолунай устуу					
6	Этии. Тыл ситимэ.					
7	Этии керуцэ.					
8	Этии чилиэнэ. Тэнийбит, тэнийбэтэх этии.					
9	Этии биир уустаах чилиэннэрэ					
10	Хатылаабын					

11	Диктант «Ойуур сабатыгар»		култуурата. Кэпсэтии сизэрэ. Бодоруу уонна сана хаачыстыбата. Туттан-хаптан бодоруу (сирэйи туттуу (мимика), этэр суолталаах хамсаныы (жест), туттуу-хаптыы суолтата (поза). Тыл этии. Тутатына тыл этии. Эрдэттэн бэлэмнэнэн тыл этии. Тыл этиигэ бэлэмнэнэр ньымалар.	булан, ейдебен улэлииргэ-уерэнэргэ туох ханнык ньыма ордук табыгастаабын быаарар, тыл тылга киирсибэт тугэннэр биричиинэлэрин булар, ырытар. Истин култуурата. Бодоруууга истин култууратын тутуулар. Дьон тугу этэрин болбойон, тулуйан истэргэ, дьон санарар кэмигэр быа түспэт буоларга кыбаллар. Сэнээрэрин, сэргиирин туттуу-хаптыы бэлиэтинэн таба кердереге уерэнэр. Истэр кэмигэр ыйытыыны тобоостоохтук, сепке биэрэргэ, санаа уллэстэргэ эрчиллэр. Санары култуурата. Бодоруууга кэпсэтии сизэрин, сан-арыы култууратын тутуулар. Дьону кытта табан кэпсэтэргэ кыбаллар. Санарар кэмигэр истэр дьонун ытыктырын биллэрэр: биир санааны, тылы хос-хос этэн дьону сылаппат курдук санатын хонтуруолланар. Истэр дьон санаатын сэнээрэргэ, сэргииргэ, учуоттуурга, ыйытыыларга чопчу хоруйдуурга эрчиллэр. Санарар кэмигэр куолабын дэгэтин (интонациятын) сепке биэрэргэ кыбаллар, бэйэтин хонтуруолланар. Туттуу-хаптыы бэлиэтин сепке, тобоостоохтук туттарга уерэнэр. Кэпсэтии сизэрин тутууу. Кэпсэтии сахалыы угэстэрин куннээби олобор дьону кытта бодоруууга туьанарга дьулуьар. Тылы сайыннарыы. Кэпсэтии сизэрин анал тылларын (дорообольуу, билсии, бырааайдааы, кердеуу, бырастыы гыннарыы, буйуу, телепуенунэн кэпсэтии о.д.а) дьону кытта бодорууарыгар таба туьанарга эрчиллэр. Туттан-хаптан бодоруууну бэлиэтиир сахалыы тыллары		
12	Тыл олобо уонна сыыарыыта.					
13	Сыыарыы аьабас дорбоонун уларыйыыта					
14	Нууччалы суруллар тыл					
15	сыыарыыта.					
16						
17	Диктант					
18	Хатылаабын					
19						
20	Албаска улэ.					
21	Саца чаастара. Аат тыл. Аат тыл ахсаана. Паараласпыт аат тыллар.					
22	Барбыты чицэтии					
23	Барбыты чицэтии					
24	Диктант					
25	Албаска улэ					
26	Хатылаабын					
27						

				табыгастаахтыг туттан, саныыр санаатын чуолкайдыг, ыпсаран санарарга кыбаллар. Дьону кытта бииргэ уерэнии, улэлээһин. Бодорууу араас түгэнигэр дьону кытта тапсан алтыарга, бииргэ уерэнэргэ, улэлииргэ эрчиллэр. Дьон санаатын болбойон истэргэ, учуоттуурга эрчиллэр. Суруйуу. Суругунан бодорууу угэин тутууарга кыбаллар. Таба суруйар, сурук бэлиэтин сепке туруорар. SMS-сурук, интэриниэт нунуе бодоруууга сурук-бичик култууратын тутууар. Аабыы. Киби олоһор аабыы суолтатын ейдуур. Араас сахалыы кинигэни, сурунаалы, хаабаты ааһан билбитин-кербутун дьону кытта бодорууарыгар, тыл этэригэр тоһоостоохтук таба туһанарга эрчиллэр.		
28	<i>Аат тыл падеһынан уларыһыта.</i>	Киби. Оһо саас — киби олоһун кэрэ кэмэ.	Туохтуур.	Тылы сайыннарыы. Сана чаастарынан саха терут дьарыгар туттуллар тыл белеһун хомуур суолталаах тылга, тыл кэккэтигэр тирэһирэн ситэрэр, ааттыыр, суолталарыгар сеп түбэһиннэрэн тыл ситимэ уонна этии толкуйдуур.		
29	Терут уонна араарыы падеж	Уерэнээччилэр	Туохтуурдары	Бэриллитит тыл олоһуттан сана чаастарынан тылы уескэтэр араас сыһыарыыны туһанан, сахалыы тыл эгэлгэтин уескэтэр.		
30		олохторугар,	этиигэ	Истии. Олонхоттон быһа тардыыны, тэттик уус-уран тизкистэри диктор (оһо, артыыс) аабыытын истэн, айымныы ис хоһоонун, тылын-еһун сэргэ сахалыы сана интонациятын, тэтимин, терут дорһоон этиллиитин болбойор.		
31	Хатылааһын.	саастарыгар сеп	оруолларынан	Санарыы. Бэйэтин сахалыы санатын тереебут тыл уйэлээх угэһигэр тирэһирэн,		
32	Туохтуу падеж	түбэһэр оһо саас	наардааһын,			
33	Таһаарыы падеж	туһунан тэттик	грамматическай			
34	Туттуу падеж: киминэн? Тугунан? Ханан?	тиэкистэри	халыыштарынан			
35	Холбуу падеж: кимниин? Туохтуун?	туһаныы.	белехтееһун,			
36	Тэцнии падеж: кимнээһэр? Туохтааһар?	туһаныы.	аналларын			
37	Талар диктант.	Тереебут дойду.	быһаарыы.			
38	Алһаска улэ	Тереебут дойду уонна айылһа	Туохтуур арааһа			
39	Нууччалыы суруллар тыл падеһынан уларыһыта	уонна айылһа	(тус туохтуур,			
40	Аат тыл элбэх аһсааца	туһунан араас	сыһыат туохтуур,			
		ойуулааһын,	аат туохтуур).			
		тойоннооһун	Туохтуур арааһын			
		тиэкистэри	уоскэтии.			
		туһаныы.	Тус туохтуур. Тус			

	падеьынан уларыйыыта.	Тереебут тылбыт	туохтуур ейдебулэ.	саха тылын литературнай нуорматын		
41	Барбыты хатылаабын	кэрэтэ — олонхо	Тус туохтуур	тутуҥан чуолкайдык санарарга кыһаллар.		
42	Диктант «Тураах оҕото»	тылыгар.	(уларыйыыта)	Аабыы. Саабыгар сеп түбэҕэр тэттик уус-		
43	Солбуйар аат.	Олонхоттон	грамматическай	уран тизкистэри (хоһоон, кэпсээн, норуот		
44	Солбуйар аат сирэйинэн, ахсаанынан уларыйыыта.	(талыллыбыт олуктан)	уратыта.	тылынан уус-уран айымньыта, сонун		
45	Солбуйар аат падеж	уерэтиллэр сана	Тус туохтуур сурун	информация) айымньы ис хоһоонун		
46	ыйытытынан уларыйыыта	чаабыгар сеп	грамматическай	арыйан, сахалыы сана интонациятын,		
47	Хонтуруолунай Диктант. «Сирдээх майгы туһунан»	түбэбиннэрэн, туохтуур, сыбыат	бэлиэлэрэ (сирэйдэниитэ, кэм).	терүт дорһоон этиллиитин тутуҥан ааһарга		
48	Албаска улэ.	туохтуур, аат	Тус туохтуур	эрчиллэр.		
49	Хатылыыр эрчиллии	уескэтии. Тус	уохтууру	Таба суруйуу. Терүт уонна киири тыллар		
50	Хатылыыр эрчиллии	туохтуур, аат	уохтууру	таба суруллууларын уратытын болһойор,		
51	Тылы сайыннарыы «Мин ийэм»	сыбыат, кеме	уохтуурдары	таба суруйарга эрчиллэр.		
52	Туохтуур. Туохтуур ейдебулэ	сана чааба	уескээбит	Быһаарыы. Сахалыы тыл састаабын,		
53	Туохтуур бириэмэнэн, сирэйинэн, ахсаанынан уларыйыыта.	туттуллуута.	ньымаларынан, грамматическай	уескуур уонна уларыйар уратытын		
54	Туохтуур ейдебулун кэцсэтии.		халыыптарынан	туһунан бэйэтин тылынан кэпсиир.		
55	Туохтуур солбуйар ааты кытта ситимнэһиитэ		наардаабын.	Тэннээбин. Сана чаастарынан бэриллит		
56	Изложение «Кыбын»		Сыбыат туохтуур.	тыллары уескуур сыһаарыыларынан,		
57	Туохтуур соруйар кизбэ.		Сыбыат туохтуур	грамматическай халыыптарынан тэннээн		
58	Буолар уонна буолбат хайаабыны кердерер туохтуур		ейдебулэ. Сыбыат	наардыыр.		
59	Туохтуур билицци бириэмэтэ.		туохтуур	Ырытыы. Тылы састаабынан (тыл олоһо,		
60	Туохтуур билицци бириэмэһэ сирэйинэн, ахсаанынан уларыйыыта.		грамматическай	тылы уларытар уонна уескэтэр сыһаарыы)		
61	Туохтуур кэлэр бириэмэтэ.		уратыта. Сыбыат	ырытар.		
62	Туохтуур кэлэр бириэмэһэ сирэйинэн, ахсаанынан уларыйыыта.		туохтуур этиигэ	Белехтееһун. Араас тылы суолталарынан,		
63	Туохтуур ааспыт бириэмэтэ.		оруола. Сыбыат	грамматическай халыыптарынан		
			туохтуур араабын	(сыһаарыыларынан) белехтуур.		
			уескэтии.	Ханыылатан ситэри. Ыйытыы		
			Аат туохтуур. Аат	халыыбыгар, тылы уларытар уонна		
			туохтуур	уескэтэр сыһаарыылар халыыптарыгар		
			ейдебулэ. Аат	сеп түбэбиннэрэн, ханыылатан тыл		
			туохтуур	араабын уескэтэр уонна уларытар.		
			грамматическай	Киэпкэ киллэри. Тылы састаабынан		
			бэлиэтэ. Аат	киэпкэ киллэрэн кердерер (тыл олоһун,		
			туохтуурдаах тыл	уларытар уонна уескэтэр сыһаарыылары		
			ситимин	анал бэлиэнэн кердерер).		
				Албаһы булуу уонна кеннеруу.		
				Сахалыы тылы суруйарга тахсыбыт		
				албаһы булан кеннерер.		

64	Туохтуур ааспыт бириэмэ5э сирэийинэн, ахсаанынан уларыйыыта.		араабын уескэтии. Сыбыат. Сыбыат ейдебулэ. Сыбыат грамматическай уратыта. Сыбыат араабын суолталарынан, уескээбит ньымаларынан наардаабын. Сыбыат араабын уескэтии. Кеме сана чаастара. Кеме сана чаабын ейдебулэ, санааны этэргэ суолтата. Кеме сана чааба атын сана чаастарытган уратыта.			
65	Сэрэтиилээх диктант. «Барабыайдар»					
66	Паараласпыт туохтуур.					
67	Кеме туохтуурдар					
68	Хайаабыны дьуьуннуур туохтуур.					
69	Туохтуур хаан? Ханна?					
70	Хайдах? диэн ыйытыыга хоруйдуур тылы кытта ситимнэьиитэ					
71	Хартыынаны туьанан «Мин тереебут беьуелэгим» диэн темаба кэпсээн оцоруу.					
72	Хатылыыр эрчиллии					
73	Диктант.					
74	Ал5аска улэ.					
75	Хатылыыр эрчиллии					
76	Хатылыыр эрчиллии					
77	Хатылыыр эрчиллии					
78	Барбыт темаба тест толоруу.					
79	Да5аабын аат.					
80	Да5аабын аат.					
81	Да5аабын аат уескуурэ.					
82	Да5аабын аат.					
83	Диктант					
84	Да5аабын аат					
85	Аат тылы да5аабын аат суолтатыгар туттуу.					
86	Да5аабын ааты аат тыл суолтатыгар туттуу.					
87	Нууччалыы суруллар Да5аабын аат.					
88	Нуучча тылыттан киирбит					

89	дабааын аат сыбыарыылары					
90	Дабааын аат					
91	Суругунан улэ					
92	Аат тыл уонна дабааын аат					
93	кэпсиирэ буолуута.					
94	Хонтуруолунай устуу					
95	Сыл бутуутэ хатылаабын:					
96	Тиэкис, этии, тыл, дорҕоон уонна буукуба.					
97	Диктант					
98	Аат тылы хатылаабын.					
99	Туохтуур.					
100	Дабааын аат.					
101	Тест толоруу					
102	Албастарга улэ.					